

Ochrana venkovských sídel a staveb – legislativa a praxe

Martin Čerňanský

Klíčová slova: lidová architektura, venkovská sídla, kulturní památky, památkové rezervace, památkové zóny, legislativa

Tradiční lidová kultura představuje nedílnou a nepřehlédnutelnou součást našeho kulturního dědictví. Její díla i projevy náleží k mimořádnému hmotnému i duchovnímu bohatství naší republiky a zvláště významné postavení přitom zaujímá lidová architektura. Sídla se soubory lidové architektury jsou neodmyslitelnou součástí kulturní identity našeho venkova, spjatého s historií, současností i budoucností České republiky. Navzdory nesmírným ztrátám zapříčiněným přírodními katastrofami, válečnými událostmi, požáry i stále rostoucími nároky na bydlení v důsledku socioekonomického vývoje je lidová architektura v řadě regionů doposud určující složkou životního prostředí, formovaného přírodními, kulturními a civilizačními hodnotami území. I přes výše uvedené hodnoty náleží lidová architektura ze své podstaty mezi nejohroženější část památkového fondu. Možnosti její zachrany v odpovídajícím plošném, sociálním i typologickém rozsahu a zejména kvalitě se nadále bohužel zhoršují. Důvody je přitom možno spatřovat v rovině stavebnětechnické i společenské.

Lidová architektura

Cílevědomý badatelský zájem o český národ a jeho lidovou kulturu je možné doložit již v 1. polovině 19. století.¹ Počátky zájmu, prozatím ovšem bez stavební kultury, lze přitom spatřovat v národnostní situaci upevňující postavení a identitu jednotlivých království, vévodství či zemí v Rakouském císařství, resp. po aktu vyrovnání v Rakousku-Uhersku. Určitý vliv měly jistě také ideové impulsy a přebírání myšlenkových konceptů, zejména osvícenství. Kromě tohoto nelze opomenout ani dříve započatou proměnu hospodářství v důsledku průmyslové revoluce, zasahující zvýšenou měrou rovněž do prostředí zemědělského venkova.

Ve 2. polovině 19. století je do okruhu badatelského zájmu o lidovou kulturu zahrnuto rovněž lidové stavitelství a možnosti jeho uchování dalším generacím. Uvedený zájem přitom vrcholil v poslední čtvrtině tohoto století osvětovou činností dříve založených uměleckých spolků i následným pořádáním národopisných slavností a výstav. Kromě velkého počtu krajinářských výstav se v závěru století konají rovněž dvě zemské výstavy, nejdříve

Jubilejní zemská výstava² a o čtyři roky později Národopisná výstava československá. Další rozvoj studia lidového stavitelství je bezprostředně spjat právě s přípravami a konáním Národopisné výstavy československé.³

Nedílnou součástí Národopisné výstavy Československé v Praze a rovněž centrem návštěvnícké pozornosti se stala výstavní dědina. Oproti původní koncepci šlo o dědinu určenou výstavnímu účelu a tvořenou stavbami různých typů reprezentujícími jednotlivé národopisné oblasti. Pozornost se přitom soustředila na dekorativně nejvýraznější objekty, třebaže často mladší oproti stavbám méně zdobného výrazu. Mimořádný význam dědiny spočíval nejen ve zvýšení obecného povědomí o stavbách našeho venkova, ale zároveň v poznání celkové složitosti zachrany lidového stavitelství. V důsledku problémů spojených s koncepcí, výstavbou i zamýšleným zachováním staveb z výstavní dědiny byly postupně opouštěny nebo zásadně přehodnocovány prvotní idealizované představy a požadavky neslučitelné s realitou života na vesnici. Zároveň již v průběhu výstavby museli osvětlení stavitelé čelit řadě problémů, dodnes provázejících budování vědeckých nebo častěji hypotetických replik historických staveb včetně dekorativní výzdoby. Různá byla rovněž kvalita řemeslného provedení a detailů, jak dokládají tehdejší písemné prameny. Zdaleka nejproblematictější se však ukázalo zachování těchto staveb. V důsledku nákladné údržby i jejich špatného stavebnětechnického stavu (napadení dřevokaznou houbou) se je v podstatě nepodařilo zachránit.⁴

Ochrana venkovských sídel a staveb

První závazné předpisy na ochranu památek, avšak zprvu jen uměleckých, vznikají již za vlády císařovny Marie Terezie (1740–1780), proslulé rovněž řadou jiných pokrokových reforem. K dalším změnám dochází roku 1850 založením Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek, přejmenované z důvodu zahrnutí movitého fondu na Centrální komisi pro péči o památky. Roku 1911 je ve Vídni zřízen Památkový úřad a roku 1918 Zemský památkový úřad pro České království. K tomuto dochází ještě před rozpadem Rakouska-Uherska,

1. Z české vesnice v Pojizeří, závěr 19. století, autor J. Prousek. From a Czech village in Pojizeří, end of the 19th century. Aus dem böhmischen Dorfe am Fluss Jizera, Ende des 19. Jahrhunderts.

příčemž Morava a Slezsko zůstávají nadále pod vídeňskou správou. Po vzniku samostatné Československé republiky se z tohoto úřadu stává Státní památkový úřad. Po II. světové válce je Státní památkový úřad reorganizován na Státní památkový ústav, nemající kompetence výkonného orgánu. Navzdory programové obnově vybraných měst v poválečném období zůstává ochrana památek venkovského stavitelství stranou zájmu. S ohledem na politické poměry a proběhlé události je naopak ochrana staveb reprezentujících tradiční zemědělskou kulturu v čele s velkými sedláky v podstatě znemožněna. Neméně složité je rovněž již dříve započaté budování muzeí v přírodě.⁵

K zákonné ochraně, a to zprvu jen jednotlivých památek lidové architektury, dochází až v souvislosti s přijetím dlouho připravovaného zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách. Na základě tohoto zákona byl zřízen Státní ústav památkové péče a ochrany přírody a definován pojem památky, národní kulturní památky, památkové rezervace i ochranná pásma. Za památkové rezervace však byla prohlášena pouze historická jádra měst, třebaže na úrovni odborné organizace byla věnována pozornost rovněž návrhům venkovských sídel.

Výjimkou potvrzující pravidlo bylo prohlášení souboru roubených domů v rámci městské památkové rezervace Štramberk na okrese Nový Jičín v roce 1969. Jedinou vesnickou památkovou rezervací se v roce 1983 stal areál drobných vinohradnických staveb (vinných sklepů) Petrov – Plže na okrese Hodonín. Některé pozdější rezervací vesnice, osady nebo předměstí se podařilo již dříve nebo později zachránit v rámci muzeí v přírodě. Namísto založení ve volné krajině totiž vznikla vhodným muzejním využitím staveb na původním místě a doplněním o zánikem ohrožené stavby z více či méně blízkého okolí. Příkladem může být Soubor lidových staveb (a řemesel) Vysočina v obcích Svobodné Hamry, Dřevíkov a Hlinsko (místní část Betlém) na Chrudimsku, Národopisné muzeum Slánska v Třebízi na Kladensku, Muzeum lidové architektury Českého středohoří v Zubrnici na Ústecku, Soubor lidových staveb východní Hané v Rymicích na Kroměřížsku a Hanácký skanzen v Příkazích u Olomouce.

Ani následující památkový zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, nepřinesl zásadní změnu postoje k venkovským sídlům, ačkoliv potvrdil status památkových rezervací a rozšířil možnosti plošné památkové

Ročník 1958

63

Sbírka zákonů

Republiky československé

Částka 8.

Vydána dne 3. května 1958

Cena Kčs 1,—.

OBSAH:

22. Zákon o kulturních památkách.

22

Zákon

ze dne 17. dubna 1958

o kulturních památkách.

Národní shromáždění Republiky československé usneslo se na tomto zákoně:

Část první

§ 1

Úvodní ustanovení

(1) Účelem tohoto zákona je upravit ochranu kulturních památek (dále jen „památky“), jejich využití a péči o ně pro jejich kulturně politický význam tak, aby památky byly zachovány, řádně spravovány, účelně společensky využity a zpřístupněny lidu a staly se tak významnou součástí kulturního a hospodářského života socialistické společnosti.

(2) Památky jsou chráněny státem. Národní výbory plní své úkoly na úseku státní památkové péče nejen činností svých výkonných orgánů, nýbrž také zapojováním širokého aktivu občanů, kteří mohou na tomto úseku úspěšně působit, do stálých i jiných komisí, zřízených pro tento účel.

(3) Je občanskou povinností každého, aby ochraně památek byl nápomocen.

Část druhá

Ochrana památek a péče o ně

Oddíl 1

Předmět ochrany památek

§ 2

Pojem památky

(1) Památkou je kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů, anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin a kultury.

(2) Za památku se považuje také soubor kulturních statků a věcí, i když některé z nich nejsou památkami.

(3) V pochybnostech se považuje věc za památku až do rozhodnutí výkonného orgánu krajského národního výboru, který si před rozhodnutím vyžádá posudek Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody (§ 19).

§ 3

Národní kulturní památky

Památky, které tvoří nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa, prohlašuje vláda na návrh ministra školství a kultury za národní kulturní památky. Národní kulturní památky požívají zvýšené ochrany podle dalších ustanovení tohoto zákona.

SBÍRKA

OBCENĚ ZÁVAZNÝCH VYHLÁŠEK HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

ČÁSTKA 6

ROČNÍK 1993 VYDÁNO DNE 28. 2. 1994

CENA 8 Kč

OBSAH

ČÁST NORMATIVNÍ

10. Vyhláška hlavního města Prahy o prohlášení části území hlavního města Prahy za památkové zóny a o určení podmínek jejich ochrany
11. Vyhláška hlavního města Prahy, kterou se vydává Statut hlavního města Prahy – XIII. část a mění a doplňuje Statut hlavního města Prahy – VIII. část č. 12/1992 Sb. hl. m. Prahy ve znění vyhlášky č. 5/1993 Sb. hl. m. Prahy

ČÁST OZNAMOVACÍ

- Výměr č. 2/1993 ze dne 20. 9. 1993 o stanovení maximální paušální ceny za přiložení a odstranění technických prostředků k zabránění odjezdu vozidla na území hl. m. Prahy
- Oznámení o převedení Státního židovského muzea, jako samostatné organizace s příspěvkovou formou hospodaření a přenesení pravomoci zřizovat, řídit a zrušovat tuto organizaci ze zastupitelstva hl. m. Prahy na ministerstvo kultury ČR
- Oznámení o zřízení rozpočtové organizace Domov důchodců Praha 4 - Háje

ČÁST NORMATIVNÍ

10.

Vyhláška hlavního města Prahy o prohlášení části území hlavního města Prahy za památkové zóny a o určení podmínek jejich ochrany

Rada zastupitelstva hlavního města Prahy se usnesla dne 28. 9. 1993 vydat po předchozím projednání s ministrem kultury České republiky podle § 24 odst. 1 a § 45 písm. 1 zákona ČNR č. 367/1990 Sb., o obcích (obecní zřízení) ve znění zákona ČNR č. 302/1992 Sb. a v souladu s ustanovením § 6 odst. 1 zákona ČNR č. 30/1987 Sb., o státní památkové péči, tuto obecně závaznou vyhlášku:

Čl. 1

Vymezení památkových zón

1. Za památkové zóny se prohlašují tyto části hlavního města Prahy:
 - a) „Vinohrady, Žitkov, Vršovice“ v městské části Praha 2, 3 a 10
 - b) „Nusle“ v městské části Praha 2 a 4
 - c) „Karlín“ v městské části Praha 5
 - d) „Dejvice, Bubeneč, horní Holešovice“ v městské části Praha 6 a 7
 - e) „Smíchov“ v městské části Praha 5
 - f) „Staré Bohnice“ v městské části Praha 6
 - g) „Stará Hostivař“ v městské části Praha 10
 - h) „Barrandov“ v městské části Praha 5
 - i) „Baba“ v městské části Praha 6
2. Charakteristika památkových zón a jejich vymezení (popis hranic) je uvedena v příloze č. 1 této vyhlášky.
3. Přesné hranice památkových zón jsou zakresleny v Účelné mapě hlavního města Prahy Českého úřadu geodetického a kartografického v měřítku 1:10 000, která je uložena v Pražském ústavu památkové péče, tyto hranice jsou dále zakresleny v situačním plánu, který je přílohou č. 2 této vyhlášky.

Čl. 2

Poslání památkových zón

Posláním památkových zón je zachovat a trvale chránit kulturně-historické a urbanisticko-architektonické hodnoty vybraných částí území hlavního města Prahy, aby

jako organická součást životního prostředí sloužily kulturním, výchovným, společenským a hospodářským potřebám společnosti.

Čl. 3

Předmět ochrany v památkových zónách

Předmětem ochrany v památkových zónách jsou:

- a) historický půdorys a jemu odpovídající prostorová a hmotová skladba,
- b) urbanistická struktura, uliční interiéry spolu s povrchy komunikací (zejména mozaiková dlažba chodníků, historická komunikační dlažba), charakter objektů a pozemků, architektura objektů a jejich exteriéry, veřejné interiéry včetně ferieských a umělecko-ferieských prvků,
- c) historické podzemní prostory (zejména historické sklepy s klenbami, stoly apod.),
- d) panorama památkových zón s hlavními dominantami v blízkých a dálkových pohledech,
- e) historické zahrady a parky, doplňkové parkové-zahradní plochy a prvky, tvořící nedílnou součást krajinného celku, nebo historického prostředí.

Čl. 4

Podmínky pro stavební a další činnost

Pro zabezpečení ochrany a regenerace památkových zón se stanoví tyto podmínky:

- a) při pořizování územně plánovací dokumentace, musí být vymezena a respektována vhodná základní funkce památkových zón v prostorovém a funkčním uspořádání území, jakož i zhodnocována urbanistická skladba území,
- b) využití prostorů, ploch, území a staveb v památkových zónách musí být v souladu s jejich charakterem, architekturou, kulturní hodnotou, kapacitními a technickými možnostmi,
- c) veškeré úpravy prostorů, ploch, území a staveb musí směřovat k jejich estetickému, funkčnímu, technickému, kulturnímu a společenskému zhodnocení s ohledem na charakter památkových zón,

ochrany o památkové zóny. V důsledku přijetí nového zákona došlo rovněž k organizačním změnám tehdejšího Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody, přičemž mnohé závažnější lze dávat až do souvislosti s pozdějšími změnami tohoto zákona v důsledku revolučních událostí roku 1989 (osamostatnění ochrany přírody roku 1991 a zrušení okresních úřadů v roce 2002). Změna politické orientace na sklonku 90. let znamenala rovněž zásadní předěl v přístupu k vesnickým sídlům ze strany ústředních orgánů. Po vzoru historických jader měst začaly být jako celky ve větším počtu prohlašovány památkové rezervace a zóny se soubory lidové architektury. První zóny byly prohlášeny již roku 1990 v jižních Čechách tehdejším Krajským národním výborem a následně v Praze Magistrátem hlavního města Prahy. Největší počet památkově chráněných území byl prohlášen roku 1995, a to nařízením vlády č. 127/1995 Sb. ze dne 24. 5. 1995 o prohlášení území ucelených částí vybraných měst a obcí s dochovanými soubory lidové architektury za památkové rezervace (60 rezervací) i následnou vyhláškou MK č. 249/1995 Sb. ze dne 22. 9. 1995 o prohlášení území historických jader vybraných obcí a jejich částí

za památkové zóny (138 zón). Pro tato chráněná území se vžil název vesnické památkové rezervace a zóny, třebaže kromě vesnic jsou zastoupeny rovněž jiné typy sídelních útvarů (osady, předměstské kolonie, lázně).

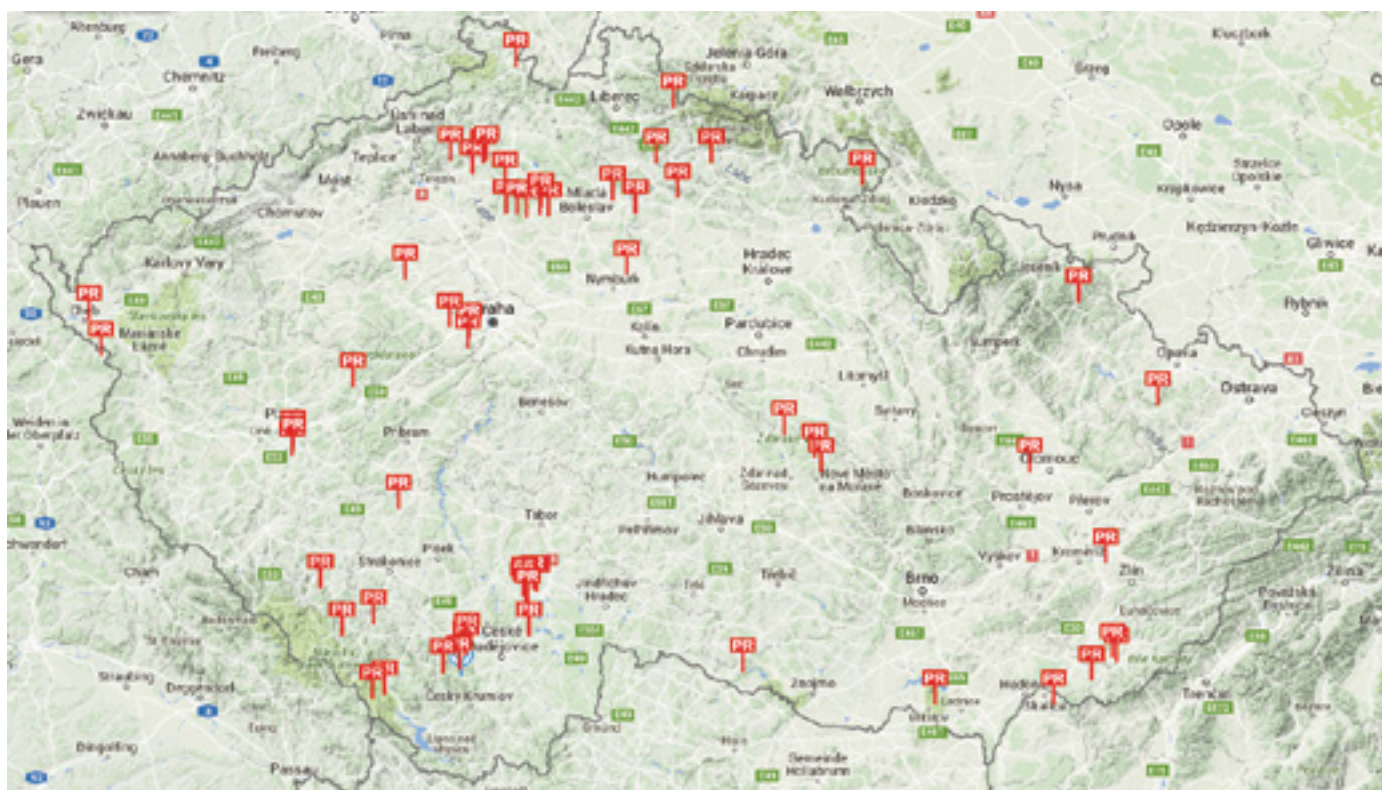
Kromě národních zákonů jsou přijímány rovněž mezinárodní dokumenty na ochranu kulturního dědictví, ke kterým přistupuje Česká republika se značnou prodlevou opět až po listopadu 1989. Velkou reorganizací prochází také odborná organizace státní památkové péče, kdy sloučením jednotlivých krajských středisek dřívějšího Památkového ústavu a pozdějšího Státního památkového ústavu vzniká roku 2003 Národní památkový ústav. Tento je v současné době tvořen generálním ředitelstvím, čtrnácti územními odbornými pracovišti včetně čtyř metodických center a čtyř územních památkových správ. Důležitými dokumenty jsou rovněž jednotlivá usnesení vlády ke Koncepti účinnější péče o památkový fond v České republice a Koncepti účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice, vydávaná zpravidla pro období pěti let. Na republikové koncepci přitom navazují koncepce zpracované na krajské úrovni. Mimořádně významnou změnou bude schválení

4. Zjednodušené grafické zobrazení ochrany památek v ČR, 2016, zpracoval M. Čerňanský. Simplified visualisation of monument protection in the Czech Republic. Vereinfachte grafische Darstellung des Denkmalschutzes in der Tschechischen Republik.

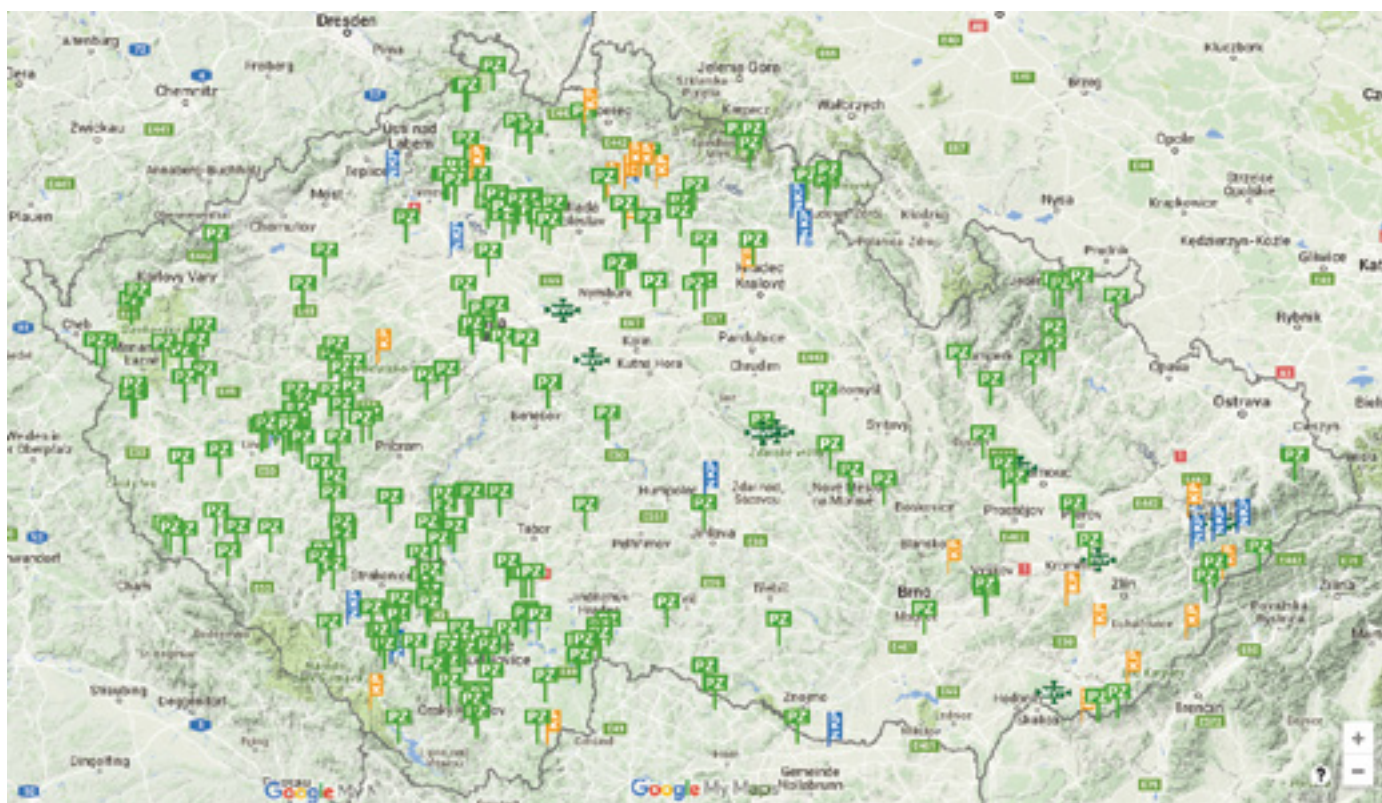

5. Zjednodušené grafické zobrazení přírodně a památkově chráněných území v ČR, 2016, zpracoval M. Čerňanský. Simplified visualization of natural and heritage protected areas in the Czech Republic. Vereinfachte grafische Darstellung von unter dem Natur- und Denkmalschutz stehenden Gebieten in der Tschechischen Republik.

6. Mapa České republiky s vyznačením památkových rezervací se soubory lidové architektury, 2015, zpracoval M. Čerňanský do Google Maps.
Map of the Czech Republic with conservation areas with collections of vernacular architecture marked. Landkarte der Tschechischen Republik mit eingezeichneten Denkmalschutzgebieten mit Ensembles von ländlich-bäuerlichen Bauwerken.

7. Mapa České republiky s vyznačením památkových zón se soubory lidové architektury, 2015, zpracoval M. Čerňanský do Google Maps.
Map of the Czech Republic with conservation zones with collections of vernacular architecture marked. Landkarte der Tschechischen Republik mit eingezeichneten Denkmalzonen mit Ensembles von ländlich-bäuerlichen Bauwerken.

8. Osada Jizerka (památková rezervace) v CHKO Jizerské hory, okres Jablonec nad Nisou, 2006, foto M. Čerňanský. Settlement of Jizerka (conservation area) in the protected landscape area Jizerské hory, Jablonec nad Nisou District. Die Ortschaft Jizerka (Denkmalschutzgebiet) im Naturschutzgebiet Jizerské hory, Bezirk Jablonec nad Nisou.

předloženého návrhu zákona o ochraně památkového fondu, který má nahradit stávající zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.

Spolu s politickými změnami nastávají po listopadu 1989 změny společenské, a to ještě větší měrou. V rámci těchto změn nabývá na významu občanská společnost, zahrnující oživené nebo nově zakládané nevládní neziskové organizace (nadace, spolky) a profesní sdružení. Řada z nich se přitom stále více spolupodílí na památkové péči, ať již dokumentací památek, průzkumy, donací nebo zajištěním obnovy památkových objektů.

Legislativa

Ochrana památek je legislativně zajišťována již na úrovni Listiny základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku České republiky. Dle hlavy čtvrté, článku 35, bod (3) „*Při výkonu svých práv nikdo nesmí ohrožovat ani poškozovat životní prostředí, přírodní zdroje, druhové bohatství přírody a kulturní památky nad míru stanovenou zákonem.*“ Kromě tohoto zajišťují ochranu památek především státní zákony a přijaté mezinárodní dokumenty.

Ve vztahu k popisovanému tématu můžeme chráněná území České republiky dělit z hlediska předmětu ochrany na přírodní a památková, z hlediska rozlohy na velkoplošná, střední velikosti a maloplošná. Stavební nebo jiná činnost se přitom řídí celorepublikovým zákonem č. 183/2006 Sb., o územním plánování

a stavebním řádu (stavební zákon), včetně prováděcích vyhlášek a souvisejících právních předpisů. Ústředním orgánem státní správy je v tomto případě Ministerstvo pro místní rozvoj (MMR). Kromě tohoto se činnost ve výše uvedených chráněných územích řídí rovněž zákony příslušného resortu, které se mohou uplatňovat zároveň. V případě přírodně chráněných území se jedná o zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v gesci Ministerstva životního prostředí (MŽP) a v případě památkově chráněných území o zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (památkový zákon), ve znění pozdějších předpisů v gesci Ministerstva kultury (MK). Jednotlivá ministerstva zde přitom reprezentují ústřední správní úřady s tzv. dílčí věcnou působností, které jsou zřizovateli řady státních příspěvkových organizací republikové nebo regionální působnosti. Tyto organizace se kromě odborné činnosti podílejí rovněž na činnosti vědeckovýzkumné. Příkladem může být Ministerstvem pro místní rozvoj zřizovaný Ústav územního rozvoje (ÚÚR), Ministerstvem kultury zřizovaný Národní památkový ústav (NPÚ), Národní ústav lidové kultury (NÚLK), Valašské muzeum v přírodě (VMP) atd.

Přestože každý z výše uvedených zákonů určuje státní politiku a její formu v jiné oblasti, ve všech je deklarován a různou měrou zastoupen veřejný zájem na zachování kulturního dědictví. Kulturní dědictví je zde přitom zastupováno nejen hodnotami chráněnými podle příslušného zákona, ale rovněž řadou dalších jevů, obsažených např. v územně analytických podkladech.

Z hlediska ochrany kulturní krajiny a památkového fondu je přirozeně nejdůležitější zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (památkový zákon), ve znění pozdějších předpisů. V části první tohoto zákona jsou v rámci základních ustanovení definovány plošně památkově chráněná území (památkové rezervace a zóny včetně plánů jejich ochrany) a stavby (národní kulturní památky, kulturní památky). Kromě tohoto jsou zde uvedeny procesní postupy týkající se prohlašování (nebo zrušení prohlášení) kulturních památek i jejich evidence. Část druhá je věnována péči o kulturní památky spočívající v jejich ochraně a užívání i povinnostem správních úřadů a právnických nebo fyzických osob. Mimo jiné je do této části zahrnuta rovněž obnova kulturních památek včetně povolení k restaurování nebo ochranná pásma. Část třetí je věnována archeologickým výzkumům a nálezům a část čtvrtá orgánům a organizaci státní památkové péče. Pátá část obsahuje opatření při porušení povinností a část šestá společná a závěrečná ustanovení.

Metodické publikace

V zájmu zabezpečení jednoty metodických hledisek památkové péče pro danou oblast ochrany kulturních památek, v souladu s ustanovením § 32 odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů vydává Národní památkový ústav jako odborná organizace státní památkové péče v České republice odborné a metodické publikace. Řada z nich se po obsahové stránce vztahuje k problematice ochrany venkovských sídel a staveb nebo je jim přímo věnována. V prvním případě se jedná o publikace věnující se stavebněhistorickým průzkumům památek⁶, operativním průzkumům a dokumentaci⁷, konkrétnímu materiálu⁸ nebo stavebním konstrukcím a prvkům⁹. Ve druhém případě jde o plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel¹⁰, údržbu lidových staveb¹¹, principy péče o lidové stavby¹² nebo dokumentaci lidové architektury¹³. Některé z těchto metodik, vznikajících zpravidla s finanční

9. Obec Starý Týn (památková rezervace) v CHKO České středohoří, okres Litoměřice, 2008, foto M. Čerňanský. Municipality of Starý Týn (conservation area) in the protected landscape area České středohoří, Litoměřice District. Gemeinde Starý Týn (Denkmalschutzgebiet) im Naturschutzgebiet České středohoří, Bezirk Litoměřice.

podporou Ministerstva kultury, jsou již certifikovány a tím doporučeny pro využití při ochraně kulturního dědictví v ČR.

Mezinárodní dokumenty

Kromě státních zákonů platných na republikové úrovni jsou pro ochranu našeho kulturního dědictví mimořádně významné rovněž mezinárodní dokumenty. Některé z nich jsou přitom již součástí našeho právního řádu a mají důležitou legislativní roli v rámci ochrany památkových lokalit nebo staveb. Jiné naopak představují z hlediska teorie i každodenní praxe potřebné zásady, směrnice nebo doporučení vztahující se ke konkrétní problematice nebo zájmovému okruhu. Znalost těchto dokumentů lze považovat za důležitou součást vzdělání pracovníků památkové péče. Jejich obsah napomáhá nejen pochopení širší problematiky na celosvětové nebo evropské úrovni, ale zároveň je důležitý z hlediska formulování odůvodnění písemných odborných vyjádření i na jejich podkladě vydávaných závazných stanovisek.¹⁴

UNESCO

Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví byla přijata na generální konferenci UNESCO v Paříži roku 1972, přičemž v platnost vstoupila dne 17. 12. 1975. Česká republika, resp. tehdy ještě Česká a Slovenská Federativní republika, k této Úmluvě přistoupila až o 15 let později. Závaznou se přitom pro nás stala dnem 15. 2. 1991, kdy byly text Úmluvy a oznámení o přístupu publikovány ve Sbírce zákonů č. 159/1991 Sb. K Úmluvě o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví se přímo vztahují tzv. operační směrnice k jejímu naplňování a upřesňující její provádění. Ty jsou pravidelně revidovány Výborem světového dědictví UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu).¹⁵

Úmluva sestává z 38 článků rozdělených do osmi částí. První se věnuje definici kulturního a přírodního dědictví, druhá jeho národní a mezinárodní ochraně, třetí mezivládnímu výboru, čtvrtá fondu na ochranu,

10. Místní část Rymice – Hejnice (památková rezervace, Muzeum Kroměřížska), okres Kroměříž, 2009, foto M. Černanský. Municipal part of Rymice – Hejnice (conservation area, The Museum of the Kroměříž District), Kroměříž District. Ortsteil Rymice – Hejnice (Denkmalschutzgebiet, Museum der Region Kremsier), Bezirk Kroměříž.

11. Obec Holašovice (UNESCO, památková rezervace) v CHKO Blanský les, okres České Budějovice, 2004, foto M. Čerňanský. Municipality of Holašovice (UNESCO, conservation area) in the protected landscape area Blanský les, České Budějovice District. Gemeinde Holašovice (UNESCO, Denkmalschutzgebiet) im Naturschutzgebiet Blanský les, Bezirk České Budějovice.

pátá podmínkám a opatření pro mezinárodní pomoc, šestá vzdělávacím programům, sedmá zprávám a osmá závěrečným ustanovením. V rámci této Úmluvy se smluvní stát mimo jiné dle článku 4 v části II. zavazuje k povinnosti zabezpečit označení, ochranu, zachování, prezentování a předávání kulturního a přírodního dědictví nacházejícího se na jeho území budoucím generacím.

RADA EVROPY

Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy byla přijata na zasedání příslušného orgánu Rady Evropy v Granadě roku 1985. Platné anglické znění této Úmluvy č. 121 a její překlad do českého jazyka byly vyhlášeny současně ve Sbírce mezinárodních smluv č. 73/2000. Podle čl. 10 ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., ústavního zákona č. 300/2000 Sb. a ústavního zákona č. 395/2001 Sb. je Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy s účinností dnem 1. 6. 2002 součástí právního řádu České republiky.

Úmluva sestává z 27 článků rozdělených do 10 částí. První je věnována definici kulturního dědictví, druhá identifikaci chráněných statků, třetí zákonným ochranným procedurám, čtvrtá průvodním opatřením, pátá sankcím, šestá politice konzervace, sedmá spoluúčasti a spolkům, osmá informacím a výuce, devátá koordinaci politiky konzervace a konečně desátá závěrečným ustanovením. V rámci této Úmluvy se každá strana zavazuje dle

článku 3 v části III. přijmout zákonná opatření na ochranu architektonického dědictví a zajistit v rámci těchto opatření prostředky specifickými pro daný stát nebo region ochranu památek, architektonických souborů a míst. Dále se dle článku 4 v části III. každá strana zavazuje, že zavede patřičné procedury dohledu a autorizace, jak to vyžaduje právní ochrana daných statků, a předejde znehodnocení, zchátrání nebo demolici chráněných statků.¹⁶

ICOMOS

Díky působení Národního památkového ústavu a Českého národního komitétu ICOMOS vychází rovněž české překlady dalších mezinárodních dokumentů o ochraně kulturního dědictví. Jedná se přitom o nejrůznější doporučení a zásady ochrany, směrnice, protokoly a zejména mezinárodní charty ICOMOS (International Council on Monuments and Sites – Mezinárodní rada památek a sídel). Kromě dokumentů vztahujících se souhrnně na veškerý památkový fond je z hlediska popisované problematiky důležitá zejména Mezinárodní charta o lidovém stavebním dědictví a Zásady ochrany historických dřevěných staveb, přijaté v Mexiku v roce 1999.

Přírodně chráněná území

Velkoplošná chráněná území přírody lze ztotožnit s národními parky (NP) a chráněnými krajinnými oblastmi (CHKO). Mezi území střední rozlohy můžeme

12. Usedlost čp. 8 (kulturní památka) v obci Doubrava (památková rezervace) ležící v PP Český les, okres Cheb, 2009, foto M. Černanský. Farmstead No. 8 (cultural heritage monument) in the municipality of Doubrava (protection zone) in the natural area Český les, Cheb District. Bauernhof Hs.-Nr. 8 (Kulturdenkmal) in der Gemeinde Doubrava (Denkmalschutzgebiet) im Naturdenkmal Český les, Bezirk Cheb.

zahrnout přírodní parky (PP) a v podstatě taktéž územní systém ekologické stability (ÚSES) tvořený centry a koridory různé úrovně (nadregionální, regionální) i velikosti. Za maloplošná chráněná území přírody můžeme považovat přírodní památky (PPam). Přestože samozřejmě prioritou ochrany v rámci výše uvedených území je přírodní složka, v případě velkoplošných území je věnována pozornost rovněž sídelním útvarům a lidové architektuře jakožto nedílné součásti životního prostředí. Kromě samotného zákona je ochrana sídelní struktury, tradičních forem staveb i nezastavěného území zajišťována též na úrovni vládních nařízení nebo vyhlášek, jimiž byly jednotlivé oblasti prohlášeny za přírodně chráněná území.

Památkově chráněná území

S ohledem na předmět ochrany rozlišujeme maloplošná památkově chráněná území a území střední velikosti. K těmto náleží krajinné památkové zóny reprezentující nejmladší formu plošné památkové ochrany, do které je kromě stavebního fondu zahrnuta také kulturní krajina s výrazným hmotným dokladem lidské činnosti nebo historických událostí (komponovaná krajina, bojiště bitev). Početně zdaleka převažující maloplošná chráněná území reprezentují historická jádra dnešních nebo zaniklých sídelních útvarů, ojediněle jiné lokality mimořádných urbanistických, architektonických nebo archeologických hodnot včetně případných ochranných pásem.

Z hlediska statusu rozlišujeme v souladu se zněním památkového zákona památkové rezervace a zóny, podle charakteru dále dělené na městské, vesnické (včetně osad, kolonií apod.), archeologické, technické nebo

krajinné (viz výše). Kromě samotných památkových hodnot, resp. míry jejich dochování, definuje rozdíl mezi rezervací a zónou rovněž počet kulturních památek nacházejících se uvnitř hranice památkově chráněného území. Hranice je přitom vymezena popisem a zákresem do uliční nebo katastrální mapy Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního, jdoucí po stavebních nebo pozemkových parcelách, slučkách a ojediněle napříč (např. u komunikace). Kromě tohoto je zakreslena rovněž v situačním plánu včetně možného památkového rozboru prostorů i staveb. Starší situační plány byly rastrové, zprvu černobílé se šrafováním a později barevné, s plošnými výplněmi provedenými někdy technikou soutisku nebo jiných grafických metod. V současné době jsou již nahrazeny digitálními mapami a tiskem v rámci Geografického informačního systému (GIS) NPÚ. Kromě samotné vyhlášky mohou být opatřeny též podmínkami ochrany.

Rezervace a zóny se soubory lidové architektury

Vědomou snahou při výběru a prohlášení plošně památkově chráněných území se soubory lidové architektury je snaha o regionální pokrytí celého území dnešní České republiky a zastoupení různých typů krajiny, sídel a staveb. S ohledem na dobu prohlášení se urbanistická struktura a památkový fond vyznačují různým stupněm zachování, resp. narušení.

Plošně památkově chráněná území se soubory lidové architektury reprezentují především venkovská sídla nížinných, podhorských a horských oblastí. Převažují přitom sídla středověkého původu, třebaže zastoupeny jsou rovněž obce založené v období novověku nebo dokonce

později. S ohledem na dobu postupného formování nebo jednorázového vysazení sídla stejně jako výše uvedenou nadmořskou výšku předurčující klimatické podmínky a členitost terénu jsou rezervace a zóny charakterizovány různou půdorysnou formou celku i jednotlivých usedlostí. Různé byly rovněž možnosti obživy a s tím související funkční využití hospodářských staveb. Kromě zemědělské činnosti orientované na plodiny (obilnářství, chmelařství, vinařství aj.) nebo chov zvířat (krávy, ovce aj.) se jednalo o těžbu nerostných surovin nebo podomáckou výrobu, ojediněle lázně. Vedle zemědělských vesnic jsou proto zastoupeny rovněž bývalé předměstské řemeslné či dělnické kolonie menšího urbanistického měřítko. To charakterizuje i mladší domkářskou zástavbu zemědělských vesnic. Některé z památkově chráněných obcí si doposud z důvodu situování ve volné krajině uchovaly panoramatické hodnoty, jiné byly kvůli sídelnímu rozvoji zcela obklopeny městskou zástavbou.

Kromě urbanistické struktury se značnými rozdíly vyznačují rovněž samotné stavby sloužící nejrozličnějšímu účelu (obytný, hospodářský, obecní, církevní aj.). V závislosti na přírodním prostředí jsou charakterizovány různým stavebním materiálem použitým

na nosné nebo nenosné konstrukce předurčujícím jejich konstrukční řešení, které se společně s dekorativní výzdobou stává typickým pro jejich regionální podobu.

Památkové rezervace

Dle § 5 platného zákona o státní památkové péči rozumíme památkovou rezervací dle odstavce 1 *Území, jehož charakter a prostředí určuje soubor nemovitých kulturních památek*, pro který může vláda ČR stanovit podmínky vztahující se i na nemovitosti, které nejsou kulturními památkami. Jako první byl památkovou rezervací se souborem lidové architektury prohlášen již výše uvedený soubor vinných sklepů Plže v obci Petrov, a to výnosem MK ČSR čj. 14.442/83-VI/1 ze dne 15. 9. 1983. Další „vesnické“ památkové rezervace se podařilo prohlásit až po listopadu 1989, kdy bylo nařízením vlády č. 127/1995 Sb. ze dne 24. 5. 1995 o prohlášení území ucelených částí vybraných měst a obcí s dochovanými soubory lidové architektury za památkové rezervace prohlášeno celkem 60 rezervací. Celkový počet 61 lokalit již od této doby nedoznal rozšíření a nelze jej až na výjimky předpokládat ani do budoucna. Mezi památkové rezervace

13. Usedlost čp. 16 (národní kulturní památka) v obci Telecí (památková zóna) ležící v CHKO Žďárské Vrchy, okres Svitavy, 2010, foto M. Čerňanský. Farmstead No. 16 (natural cultural monument) in the municipality of Telecí (conservation zone) in the protected landscape area Žďárské Vrchy, Svitavy District. Bauernhof Hs.-Nr. 16 (nationales Kulturdenkmal) in der Gemeinde Telecí (Denkmalschutzgebiet) im Naturschutzgebiet Žďárské vrchy, Bezirk Svitavy.

se soubory lidové architektury náleží i jihočeská vesnice Holašovice, která je zároveň zapsána na Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO.

Památkové zóny

Dle § 6 platného zákona o státní památkové péči rozumíme památkovou zónou dle odstavce 1 *Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty.* Oproti památkovým rezervacím se soubory lidové architektury, prohlášeným s výjimkou jedné společným právním aktem, docházelo k prohlašování památkových zón postupně. Tomu odpovídá nejen různá doba, ale rovněž právní předpisy a částečně též předmět a podmínky ochrany. Nejstarší památkové zóny se soubory lidové architektury byly prohlášeny již v roce 1990, a to vyhláškou Jihočeského KNV ze dne 19. 11. 1990 o prohlášení památkových zón ve městech a obcích Jihočeského kraje. K prohlášení dalších památkových zón došlo v letech 1991 a 1993 vyhláškami hlavního města Prahy ze dne 16. 5. 1991 a 28. 9. 1993 o prohlášení částí území hlavního města Prahy za památkové zóny a o určení podmínek jejich ochrany. Další památkové zóny již prohlásilo Ministerstvo kultury, a to vyhláškou č. 249/1995 Sb. ze dne 22. 9. 1995 o prohlášení území historických jader vybraných obcí a jejich částí za památkové zóny.

Poslední soubor památkových zón se podařilo prohlásit roku 2004 vyhláškou MK č. 413/2004 Sb. ze dne 24. června 2004 o prohlášení území s historickým prostředím ve vybraných obcích a jejich částech za památkové zóny a určení podmínek pro jejich ochranu. Celkový počet zón charakterizovaných stavbami lidové architektury přesáhl 200 lokalit, přičemž některé jsou již situovány na území měst. Podstatné rozšíření seznamu těchto památkových zón nelze navzdory řadě vytipovaných historických jader venkovských obcí očekávat. Kromě nesouhlasu ze strany obyvatel je důvodem zejména úbytek památkových hodnot a stávající právní úprava neumožňující hromadné prohlášení více lokalit. Při prohlašování se již musí postupovat jednotlivě opatřením obecné povahy, oznamovaným veřejnou vyhláškou. S tímto souvisí celková náročnost spojená s vypořádáním připomínek, často i neopodstatněných. K rozšíření bude proto docházet pravděpodobně v řádu jednotek, od roku 2004 do roku 2016 přibyla pouze jediná a jen o něco větší počet je v současné době připravován.

Ochranná pásma

Dle § 17 platného zákona o státní památkové péči rozumíme ochranným pásmem dle odstavce 1 *území ochraňující (formou omezení nebo zakázání určité činnosti nebo učinění jiných vhodných opatření) nemovitou kulturní památku nebo její prostředí, případně*

14. Kostel sv. Markéty (kulturní památka) v obci Vysočany (památková zóna), okres Hradec Králové, 2005, foto M. Černanský. Church of St Margaret (cultural monument) in the municipality of Vysočany (conservation zone), Hradec Králové District. St.-Margaretha-Kirche (Kulturdenkmal) in der Gemeinde Vysočany (Denkmalschutzgebiet), Bezirk Hradec Králové.

15. Kaple se zvoničkou, kovárnou a požární zbrojnicí (kulturní památka) v obci Svinky (památková zóna) ležící v blízkosti PP Černická obora, okres Tábor, 2008, foto M. Čerňanský. Chapel with a small bell tower, a smithy forge and a fire house (cultural monument) in the municipality of Svinky (conservation zone) located near the natural area Černická obora, Tábor District. Kapelle mit Glockenturm, Schmiede und Feuerwehrhaus (Kulturdenkmal) in der Gemeinde Svinky (Denkmalschutzgebiet) in der Nähe des Naturdenkmals Černická obora, Bezirk Tábor.

dle odstavce 2 *ochraňující nemovitou národní kulturní památku, památkovou rezervaci nebo památkovou zónu nebo jejich prostředí*. Kromě těchto chránila některá ochranná pásma soubory kulturních památek a předcházela prohlášení plošně chráněného památkového území.

Obecně se však vyhlášení ochranného pásma vztahuje ke konkrétnímu památkově chráněnému území nebo stavbě a má podrobně stanoveny předmět a podmínky ochrany. V rámci těchto podmínek je přitom obvykle věnována pozornost panoramatickým hodnotám chráněného urbanistického nebo architektonického prvku, stejně jako okolnímu prostředí. Požadováno je zpravidla zachování historické parcelace zemědělské půdy, cestní sítě, konfigurace terénu i přírodních prvků (lesní porost, stromořadí, solitérní vegetace).

Památkově chráněné stavby

S ohledem na předmět ochrany rozlišujeme ochranu jednotlivých staveb nebo jejich areálů. Stavební areály přitom tvoří uskupení provozně souvisejících objektů (např. zemědělské usedlosti), jednotlivé stavby mohou být situovány z hlediska provozu samostatně (např. kaple) nebo mohou být opět součástí areálu, jehož ostatní stavby památkově chráněny nejsou (např. dům).

Z hlediska statusu rozlišujeme v souladu se zněním památkového zákona kulturní památky a národní

kulturní památky, které lze podle umístění, typologie i dalších kritérií dále dělit do velkého počtu kategorií. Příkladem může být dělení na městské, vesnické, archeologické nebo obytné, hospodářské, sakrální, technické a jiné. Rozdíl mezi kulturní památkou a národní kulturní památkou přitom zpravidla nespočívá ve způsobu ochrany a péče o tuto památku, ale spíše v rovině významové z hlediska kulturního bohatství, dotačních priorit, turistického ruchu apod. Vyznačení kulturní památky do uliční nebo katastrální mapy Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního odpovídá půdorysnému obvodu stavebního objektu, v případě areálu několika stavebních objektů včetně provozně souvisejících ploch (např. hospodářského dvora, zahrady, rybníka s příslušným úsekem mlýnského náhonu apod.). Starší grafické metody spočívající v ručním zakreslení nebo soutisku s mapou jsou v současnosti již nahrazeny Geografickým informačním systémem (GIS) pracujícím s rastrovými nebo vektorovými mapami.

Památky lidové architektury

Kromě památkových hodnot a stupně zachování je vědomou snahou při výběru a prohlašování památek lidové architektury jejich vyvážené zastoupení z hlediska regionálního, typologického, konstrukčního, materiálového, sociálního, časového i dalších kritérií.

16. Dům usedlosti čp. 16 (národní kulturní památka) v obci Telecí (památková zóna) v CHKO Žďárské Vrchy, okres Svitavy, 2010, foto M. Čerňanský. House in farmstead No. 16 (national cultural monument) in the municipality of Telecí (conservation zone) in the protected landscape area Žďárské Vrchy, Svitavy District. Haus vom Bauernhof Hs.-Nr. 16 (nationales Kulturdenkmal) in der Gemeinde Telecí (Denkmalschutzgebiet) im Naturschutzgebiet Žďárské vrchy, Bezirk Svitavy.

Památky lidového stavitelství nejvýrazněji reprezentují zemědělské usedlosti různé velikosti a forem. Představují přitom areály tvořené stavbami (někdy jen prostorami) obytné a hospodářské funkce. V případě obytných staveb se jedná o dům a výměnek (někdy situovaný i zcela samostatně), v případě staveb hospodářských např. o sýpku, chlév, kolnu a zděnou stodolu. Stavby mohou být rozmístěny kolem dvora, některé mohou stát také na zahradě (starší stodola spalného provedení, sušárna ovoce). Podle umístění rozlišujeme stavby situované po jedné až čtyřech stranách dvora, které mohou být v jeho rozích stavebně spojeny. Některé z hospodářských staveb mohou být situovány i zcela mimo usedlosti, jako např. seníky, pazderny, lisovny vína a vinné sklepy. Z hlediska sociálního jsou kromě usedlostí zastoupeny rovněž stavby privilegovaných společenských vrstev (rychty nebo fojtství, faktorské a sklářské domy) nebo naopak sociálně slabších obyvatel (chalupy) včetně chudiny (pastoušky).

Mezi památky venkovského stavitelství může patřit i řada dalších stavebních objektů, jako technické, církevní a obecní stavby. Příkladem technických staveb jsou komunikační stavby (cesty, mosty), vodohospodářské stavby (rybníky, stoky), stavby pro výrobu stavební (pily, cihelny), zemědělskou (mlýny), sklářskou (sklárný, mačkárný), soukenickou (pazderny) nebo železářskou (kovárny, hamry). Z církevních staveb můžeme jmenovat kostely, kaple, zvonice a boží muka, ze staveb obecních školy, hostince a požární zbrojnice.

Kulturní památky

Dále § 2 platného zákona o státní památkové péči rozumíme kulturní památkou nemovitou nebo movitou věc, popřípadě jejich soubor, která je dle odstavce 1 písm. a) *významným dokladem historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob*

do současnosti ... nebo má dle odstavce 1 písm. b) *přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem*. Datum prohlášení prvních kulturních památek odpovídá době přijetí zákona o kulturních památkách, tedy roku 1958. Posléze byly památky evidované podle tohoto zákona zapsány do nově zřízeného Státního seznamu nemovitých památek, po přijetí nového zákona od roku 1988 legislativně i evidenčně převedeny do Ústředního seznamu kulturních památek České republiky (ÚSKP ČR).

Národní kulturní památky

Dle § 4 platného zákona o státní památkové péči rozumíme národní kulturní památkou kulturní památku, která dle odstavce 1 *tvoří nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa*. V případě lidového stavitelství se jedná o významné zemědělské usedlosti, rodné domy osobností spjatých s našimi dějinami, vodní mlýny i další stavby, včetně Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. První národní kulturní památky byly prohlášeny usnesením vlády ČSR č. 251/62 ze dne 30. 3. 1962, později revidovaným nařízením vlády č. 147/1999 Sb. ze dne 16. 6. 1999 o prohlášení a zrušení prohlášení některých kulturních památek za národní kulturní památky. Od této doby je jejich počet pozvolna rozšiřován, naposledy o movité památky nařízením vlády č. 182/2015 ze dne 8. 7. 2015 o prohlášení některých kulturních památek za národní kulturní památky.

Územní plánování a stavební řád

Územní a stavební řízení upravuje zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), stanovující mj. v části třetí cíle a úkoly územního plánování a v části čtvrté řešící problematiku staveb, terénních úprav, zařízení a udržovacích prací. Jedním z cílů územního plánování je přitom ochrana a rozvoj přírodních, kulturních a civilizačních hodnot území,

včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Mezi úkoly přitom náleží mimo jiné stanovovat koncepci rozvoje území, včetně urbanistické koncepce s ohledem na hodnoty a podmínky území, stanovovat podmínky pro provedení změn v území, zejména pak pro umístění a uspořádání staveb s ohledem na stávající charakter a hodnoty území, a v neposlední řadě uplatňovat poznatky zejména z oborů architektury, urbanismu, územního plánování a ekologie a památkové péče. Významné jsou rovněž nástroje územního plánování, zastoupené územně plánovacími podklady a politikou územního rozvoje. Mezi republikové priority přitom opět náleží „*ve veřejném zájmu chránit a rozvíjet přírodní, civilizační a kulturní hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví*“. Zvláštní poroznost je věnována rovněž jednotlivým kulturním památkám a stavbám v památkově chráněných územích, na které se vztahují nebo naopak nevztahují ustanovení některých odstavců zákona.

Územně analytické podklady

Důležitý význam v rámci územně plánovacích podkladů (ÚPP) mají územně analytické podklady (ÚAP), na jejichž zpracování se Národní památkový ústav rovněž podílí. ÚAP slouží pro rozbor udržitelného rozvoje území (RURÚ) a zahrnují vyhláškou MMR č. 500/2006 Sb. stanovené povinné a informativní jevy vycházející z terénních průzkumů. Mezi povinné jevy přitom náleží výše uvedená plošně památkově chráněná území a stavby (jev 5. památková rezervace včetně ochranného pásma, 6. památková zóna včetně ochranného pásma, 7. krajinná památková zóna, 8. nemovitá kulturní památka, popřípadě soubor, včetně ochranného pásma, 9. nemovitá národní kulturní památka, popřípadě soubor, včetně ochranného pásma, 10. památka UNESCO včetně ochranného pásma), reprezentující ochranu hodnot území a zároveň limity jeho využití. Informativní jevy rovněž

17. Zjednodušené grafické zobrazení vybraných jevů územně analytických podkladů, 2016, zpracoval M. Čerňanský. Simplified scheme of selected phenomena of territorially analytical materials. Vereinfachte grafische Darstellung ausgewählter Erscheinungen von gebietsanalytischen Unterlagen.

poskytují řadu důležitých informací příslušného oboru a veřejného zájmu ochrany přírodních, civilizačních a kulturních hodnot. Mezi tyto náleží urbanistické hodnoty a regiony lidové architektury plošného rozsahu (jev 11 a 12), stejně jako jednotlivé historicky významné stavby, architektonicky cenné stavby nebo významné stavební dominanty (jev 13 až 15), případě též jiné veřejné záměry (jev 118) v řešeném území.

Územně plánovací dokumentace

Z hlediska koordinace výše uvedených jevů a rozvojových nebo jiných záměrů v území hraje důležitou roli zejména odborná úroveň územně plánovací dokumentace (ÚPD). Tato je reprezentována zásadami územního rozvoje (ZÚR) jednotlivých krajů a územními plány (ÚP) jim podřazených obcí včetně pozdějších aktualizací a změn. Při požadavku sídelního rozvoje realizovaného stavbami nekonfliktního umístění a architektonických forem jsou důležité zejména regulační plány (RP), případně mezi územně plánovací podklady náležející územní studie (ÚS).

Poznámky

- 1 HORÁK, Jiří. Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda. Díl II, Člověk*. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1933, s. 305–472.
- 2 Jubilejní zemská výstava se konala na výstavišti v Královské oboře v Praze roku 1891 jako hospodářská, kulturní a společenská výstava uspořádaná na oslavu jubilea první průmyslové výstavy, konané o století dříve.
- 3 Národopisná výstava československá se konala na výstavišti v Královské oboře v Praze roku 1895 s cílem prezentovat život českého lidu.
- 4 KAFKA, Josef (ed.). *Národopisná výstava československá*. Praha: Výkonný výbor výstavy, 1895; SMRČKA, Vít. *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2011; Z výstavy dochována transferovaná např. zvonička, zmenšené modely staveb a stavební dokumentace.
- 5 KAIGL, Jan, PECHOVÁ, Kateřina a ZÍDEK, Martin. *Příručka vlastníka kulturní památky*. Praha: Ministerstvo kultury, 2002; HOBZEK, Josef. *Vývoj památkové péče v českých zemích: stručný nástin. Odborné a metodické publikace*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1987; NESVADBÍKOVÁ, Jiřina. *K vývoji památkové péče na území Československa. Výběr autentických dokumentů 1918–1958*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.
- 6 MACEK, Petr. *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1997.
- 7 BLÁHA, Jiří, JESENSKÝ, Vít, MACEK, Petr, RAZÍM, Vladislav, SOMMER, Jan a VESELÝ, Jan. *Operativní průzkumy a dokumentace historických staveb*. Praha: Národní památkový ústav, 2005.

- 8 ŠEFCŮ, Ondřej, VINAŘ, Jan, a PACÁKOVÁ, Marie. *Metodika ochrany dřeva*. Praha: Jalna, 2000.
- 9 SCHUBERT, Alfréd. *Péče o historické výplně okenních a dveřních otvorů*. Praha: Národní památkový ústav, 2004.
- 10 KUČA, Karel a KUČOVÁ, Věra. *Principy památkového urbanismu*. Praha: Státní ústav památkové péče, 2000; PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha: Národní památkový ústav, 2014.
- 11 LUKÁŠ, Marek, VODĚROVÁ, Věra a VONDRA, Jiří. *Údržba lidových staveb*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1986.
- 12 KUČOVÁ, Věra a BUREŠ, Pavel. *Principy péče o lidové stavby*. Praha: Jalna, 2009.
- 13 PODROUŽEK, Kamil, KUPROVÁ, Renata, SKALICKÝ, David, HORÁK, Jan a TRNĚNÝ, Michal. *Metodika dokumentace lidové architektury*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav – Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2015.
- 14 *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví Evropy*. Praha: Národní památkový ústav, 2007.
- 15 KUČOVÁ, Věra. *Světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO*. Praha: Národní památkový ústav, 2009.
- 16 *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví Evropy*. Praha: Národní památkový ústav, 2007.

Protection of rural settlements and buildings – legislation and practice

Martin Čerňanský, National Heritage Institution, Directorate General

Keywords: rural buildings, rural settlements, cultural heritage, conservation areas, conservation zones, legislation

The present chapter deals with the issues concerning the protection of rural settlements and buildings in the Czech Republic. Covering legislative and practical points of view connected with the performance of state heritage preservation.

The history of interest in vernacular building culture goes back to the 19th century. It was connected with the development of industry which had started to change until then predominantly agricultural landscape and numerous suburban areas, and above all with the patriotic movement striving for a strengthening of the national identity. The first provincial exhibitions were held at the end of the century, preceded by regional exhibitions. Extensive evidence of both tangible and intangible vernacular culture had been collected for the purpose of these exhibitions. Apart from movable objects, the interest was also focused on parts of buildings and later on whole buildings, which were also used for exhibition purposes. The above-mentioned period and especially the 20th century are characterized by numerous professional projects including building surveys and painting, drawing, geodetic, model or photographic documentation, with a gradually increasing numerical and typological range. The foundations of later open-air museums, closely connected with the issues of the preservation of vernacular buildings and their presentation to general public, were also laid in the late 19th and early 20th centuries.

The first binding regulations protecting monuments, at first only artistic ones, came into existence during the reign of Empress Maria Theresa (1740–1780), who was renowned also for many other progressive reforms. Other important changes occurred in 1850 when the Central Committee for Research and Preservation of Building Monuments was established, later renamed the Central Committee for Monument Care because of the inclusion of the tangible fund. The Heritage Office was established in Vienna in 1911 and the Land Heritage Office for the Kingdom of Bohemia in 1918. This happened before the disintegration of the Austro-Hungarian Empire, with Moravia and Silesia remaining under the administration of Vienna. After the declaration of the independent Czechoslovak Republic, the above-mentioned authority became the National Heritage Office, which was reorganized into the National Heritage Institute with limited powers as a result of the political changes after WWII. Despite the described history of organized heritage care and protection and despite the fact that 30 historical towns and cities of former Czechoslovakia

were declared conservation areas in 1950, the protection and conservation of the monuments of rural architecture remained outside general interest. Legal protection of monuments of vernacular architecture, at first only individual ones, came only in connection with the adoption of the long-prepared Act No. 22/1958 Coll., on cultural monuments. The National Heritage and Nature Protection Institute was established based on this act, later undergoing important organizational changes when the new Conservation Act No. 20/1987 Coll., on the national heritage preservation, was passed. Even more important were the changes brought about by the Velvet Revolution in 1989, by the separation of nature protection in 1991 and finally by the abolition of the district offices in 2002. The changes of political orientation also meant a major turning point in the attitude of the official authorities to rural settlements. Following the model of historical town centres, conservation areas and zones with collections of vernacular architecture started to be declared cultural heritage monuments. Apart from national laws, the legislation issues of heritage protection are subject to international documents dealing with the protection of cultural heritage, to which the Czech Republic acceded with much delay after November 1989. The professional organization of the national heritage care also underwent a major reorganization, during which the individual workplaces were merged into the National Heritage Institute. At present, it is formed by the Directorate General and 14 regional workplaces including 4 methodological centres and 4 territorial monument administration offices.

The present monument protection of rural settlements and buildings is represented by protected areas and protected building monuments. Protected areas include conservation areas and zones with collections of vernacular architecture including possible protection zones. They mostly have the form of rural settlements consisting of farmsteads and cottager buildings with permanent residential function and a greater or lesser proportion of buildings for weekend use or museum purposes. Less frequent are collections with exclusively agricultural functions such as wine cellars or mills, usually situated on the outskirts of settlements. 61 conservation areas and over 200 conservation zones with collections of vernacular architecture have been declared national heritage monuments in the Czech Republic to this date; some of them are situated on the territory of towns and cities. Other conservation zones are being

prepared individually by means of measures of a general character. Protected building monuments are cultural monuments, the most significant of them being national cultural monuments. Apart from individual buildings, this protection category includes also building complexes including related building plots (e.g. courtyards and gardens) and prospective protection zones. Cultural monument complexes are represented above all by farmsteads including buildings with residential and farming functions but also buildings of other functional use.

Besides the Conservation Act, the public interest in cultural heritage preservation is significantly represented also in the Act No. 183/2006 Coll., on spatial planning and building regulations. Spatial planning tools and instruments are particularly important as they include planning materials and the spatial development policy. One of the national priorities is *“to protect and develop natural, civilizational and cultural values of areas including urbanistic, architectonic and archaeological heritage in the public interest”*. Territorial analytical materials are of special importance within the spatial

planning documents, including mandatory and optional phenomena resulting from field research regulated by the implementing Decree No. 500/2006 Coll. Mandatory phenomena include above all the above-mentioned generally protected conservation areas and buildings, which represent the protection of values in the area and, at the same time, the limits of their use. Optional phenomena of informative character also provide important information about the relevant field and about the public interest in the protection of natural, civilizational and cultural values. The professional level of spatial planning documentation plays an important part in the coordination of the above-mentioned phenomena, the suggested development areas or other intentions within the area. It is represented by the area development principles of the individual regions and by subordinated spatial plans of municipalities including subsequent updates and changes. Regulation plans are of particular importance in view of the requirement of settlement development in the form of buildings of non-conflicting locations and architectural forms.

Der Schutz von dörflichen Ansiedlungen – Gesetzgebung und Praxis

Martin Černanský, Nationalinstitut für Denkmalpflege, Generaldirektion

Klíčová slova: Dorfbauten, dörfliche Ansiedlungen, Kulturdenkmal, Denkmalschutzgebiet, Denkmalzone, Gesetzgebung

Das Kapitel setzt sich mit der Problematik des Denkmalschutzes von dörflichen Ansiedlungen und Bauten in der Tschechischen Republik auseinander, wobei es sowohl die Gesichtspunkte der Gesetzgebung, wie auch der Praxis vom Denkmalschutz umfasst, welche mit dem Ausüben der staatlichen Denkmalpflege verbunden sind.

Die Anfänge des Interesses für das ländliche Bauwesen reichen in das 19. Jahrhundert zurück. Sie hängen einerseits mit der davor begonnenen Industrieentwicklung, welche inzwischen überwiegend landwirtschaftliche Gegenden und viele Vorstädte verändert hatte, andererseits mit der damaligen patriotischen Bewegung zusammen, welche die Stärkung der nationalen Identität anstrebte. Um die Jahrhundertwende fanden die ersten Landesausstellungen statt, welchen die Landeskreisausstellungen vorangingen. Zwecks ihrer Veranstaltung wurden zahlreiche Belege materieller und immaterieller Volkskultur gesammelt. Das Interesse umfasste nicht nur bewegliche Gegenstände, sondern auch Teile von Bauobjekten und zuletzt auch ganze Bauwerke, welche für das Ausstellen bestimmt waren. Das besprochene 19. und insbesondere das nachfolgende 20. Jahrhundert

zeichnen sich durch zahlreiche Fachpublikationen aus, einschließlich Bauuntersuchungen und der malerischen, zeichnerischen und fotografischen Erfassung, wie auch Vermessungs- und Modelldokumentation, deren Zahl und Typologie mit der Zeit anwuchsen. Um die Jahrhundertwende wurde auch der Grundstein der späteren Freilichtmuseen gelegt, welche eng mit der Problematik der Erhaltung ländlichen Hausbaus und dessen Präsentation der breiten Öffentlichkeit verbunden sind.

Erste verbindliche Vorschriften, zuerst lediglich zum Schutz von Kunstgegenständen bestimmt, entstanden schon unter der Regierung von Kaiserin Maria Theresia (1740–1780), die sonst durch eine Anzahl anderer fortschrittlicher Reformen berühmt ist. Weitere bedeutende Veränderungen hängen mit der Gründung der Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale im Jahre 1850, welche aufgrund der Einbeziehung der beweglichen Denkmäler auf Zentralkommission für Denkmalpflege umbenannt wurde, zusammen. 1911 wurde in Wien das Denkmalamt errichtet und 1918 entstand das Landesdenkmalamt für das Königreich Böhmen. Die Errichtung dieses

Amtes erfolgte noch vor dem Zerfall von Österreich-Ungarn, während Mähren und Schlesien weiterhin der Wiener Verwaltung oblagen. Nach der Entstehung der selbständigen Tschechoslowakischen Republik wurde aus diesem Amt das Staatliche Denkmalamt, welches im Zuge der politischen Änderungen nach dem Zweiten Weltkrieg in das Staatliche Denkmalinstitut mit beschränkten Befugnissen umwandelt wurde. Der Schutz von Denkmälern ländlichen Bauwesens stand trotz der skizzierten Entwicklung der organisierten Denkmalpflege und der Erklärung von 30 historischen Städten der damaligen Tschechoslowakei für Denkmalschutzgebiete aus dem Jahre 1950 abseits des Hauptinteresses. Nur einzelne Werke bäuerlich-ländlicher Architektur wurden erst im Zusammenhang mit dem Verabschieden des lange vorbereiteten Gesetzes Nr. 22/1958 Slg., von Kulturdenkmälern, gesetzlich geschützt. Kraft dieses Gesetzes wurde das Staatsinstitut für Denkmalpflege und Naturschutz errichtet, welches allerdings nach dem Beschließen des neuen Denkmalschutzgesetzes Nr. 20/1987 Slg., von staatlicher Denkmalpflege, und insbesondere durch dessen spätere Veränderungen, welche durch die Wende von 1989, durch die Verselbstständigung des Naturschutzes im Jahre 1991 und die Aufhebung von Bezirksämtern von 2002 ausgelöst wurden, beträchtlich reorganisiert wurde. Der Wandel im politischen System bedeutete seitens der Staatsbehörden zugleich einen grundlegenden Wandel im Zugang zu dörflichen Ansiedlungen. Man fing nach dem Vorbild von historischen Stadtkernen an, vermehrt auch Ensembles von ländlichen Bauten für Denkmalschutzgebiete und -zonen zu erklären. Außer nationalen Gesetzen repräsentieren auch die internationalen Dokumente zum Schutz des Kulturerbes die legislative Problematik der Denkmalpflege, diese verabschiedete die Tschechische Republik aber erst mit beträchtlicher Verspätung erst nach dem November 1989. Auch die Fachorganisation des staatlichen Denkmalschutzes wurde grundlegend reorganisiert, das Nationalinstitut für Denkmalpflege entstand durch die Vereinigung der einzelnen Arbeitsstellen. Dieses besteht heutzutage aus der Generaldirektion, 14 Regionalstellen (einschließlich 4 methodischer Zentren) und 4 Gebietsverwaltungen.

Der bestehende Denkmalschutz von dörflichen Ansiedlungen und Bauten besteht aus durch die Denkmalpflege flächenhaft geschützten Gebieten und durch die Denkmalpflege geschützten Bauten. Im ersten Falle handelt es sich um Denkmalschutzgebiete und -zonen mit Ensembles ländlicher Architektur, einschließlich eventueller Schutzzonen. Meistens geht es um dörfliche Ansiedlungen, bestehend aus Bauernhöfen und Häuserbauten, wo dauerhaft gewohnt wird, mit größerem oder kleinerem Anteil an für den Aufenthalt am Wochenende genutzten Objekten oder Objekten mit musealer Funktion. Eher ungewöhnlich sind Ensembles mit ausschließlich wirtschaftlicher Funktion,

z. B. Weinkeller oder Weinpressen, die meistens am Rande von Ansiedlungen situiert sind. Bisher wurden in der Tschechischen Republik 61 Denkmalschutzgebiete mit Ensembles bäuerlich-ländlicher Architektur und über 200 Denkmalschutzzonen mit solchen Ensembles ausgerufen, wobei einige sich auf Stadtgebiet befinden. Weitere Denkmalschutzzonen werden einzeln in Form von Allgemeinverfügungen vorbereitet. Die durch die Denkmalpflege geschützten Bauten sind Kulturdenkmäler, von denen die nationalen Kulturdenkmäler am wichtigsten sind. Außer Einzelbauten gehören in diese Schutzkategorie ebenfalls Bauareale, einschließlich anschließender Bauparzellen (z. B. Höfe und Gärten) und eventueller Schutzzonen. Die Areale der Kulturdenkmäler sind am meisten durch Bauernhöfe mit Wohn- und Wirtschaftsbauten, aber auch durch Bauten mit anderer Funktion, vertreten.

Das öffentliche Interesse für die Erhaltung von Kulturdenkmälern ist neben dem Denkmalschutzgesetz erheblich auch im Gesetz Nr. 183/2006 Slg., von Gebietsplanung und Bauordnung, vertreten. Die Mittel der Gebietsplanung sind außerordentlich wichtig, sie schließen die Unterlagen der Regionalplanung und die Politik der Raumentwicklung ein. Zu den Prioritäten in der Tschechischen Republik gehört, dass *„im öffentlichen Interesse Natur-, Zivilisations- und Kulturwerte des Gebiets geschützt und entfaltet werden, einschließlich urbanistischen, architektonischen und archäologischen Erbes.“* Eine bedeutende Rolle spielen im Rahmen der Gebietsplanungunterlagen die gebietsanalytischen Unterlagen, welche durch die Ausführungsverordnung Nr. 500/2006 Slg. bestimmten obligatorischen und fakultativen, aus den Terrainuntersuchungen hervorgegangenen, Erscheinungen umfassen. Die oben angegebenen, durch die Denkmalpflege flächenhaft geschützten Gebiete und Bauten, welche den Schutz von Werten eines Gebietes und gleichzeitig die Obergrenzen von dessen Nutzung repräsentieren, gehören zu den obligatorischen Erscheinungen. Die fakultativen Erscheinungen haben lediglich einen informativen Charakter, sie bieten aber ebenfalls zahlreiche wichtige Informationen des zuständigen Faches und öffentlichen Interesses für den Schutz von Natur-, Zivilisations- und Kulturwerten. Hinsichtlich der Koordination von den oben angeführten Erscheinungen, den vorgeschlagenen Entwicklungsräumen oder anderen Vorhaben in einer Region spielt vor allem die fachliche Qualität der Gebietsplandokumentation eine wichtige Rolle. Diese wird repräsentiert durch die Richtlinien der Gebietsentwicklung der einzelnen Landkreise und der Ebene der Landkreise untergeordneten Gebietspläne von Gemeinden mitsamt aller späteren Aktualisierungen und Veränderungen. Die Regulierungspläne sind insbesondere dann wichtig, wenn bei der Siedlungsentwicklung nach konfliktlos platzierten Bauten und konfliktlos gebrauchten architektonischen Formen verlangt wird.